

Filep Tamás Gusztáv

KÉTFÉLE SZÉLSŐSÉG ELLEN

Egy posztumusz feljegyzésről és szerzőjéről

Kovács Tamás, az egykori budapesti rendőrfőkapitány-helyettes kéziratának sajtó alá rendezője¹ írja a könyv előszavában, hogy Sombor-Schweinitzer József személyisége „napjainkra szinte a teljes feledésbe merült”; ugyanott lábjegyzetben még ezt olvashatjuk: „neve még az 1945 utáni emigrációban íródott visszaemlékezésekben sem fordul elő”.² Megkockáztatom az állítást: ez részben nemzedéki kérdés. Én magam ifjabb, majd felnőttkoromban olvastam ezt-azt a két háború közötti korszakról, de akkor Sombor-Schweinitzer neve és alakja már világosan – persze ellenfényben – élt bennem; még a hetvenes évekből, amikor nagy divatja volt a munkásmozgalom-történeti tévé- és mozifilmeknek, emlékeztem az öltönyös, elegáns zsarura, aki maga ugyan egy ujjal sem nyúl senkihez, de minden lebukott kommunistát puhára veret; szellemi képességeit, mondjuk kombinációs készségét, lélektani ismereteit tekintve talán egyedüli méltó ellensége Ságvári Endrééknek – csak éppen velejéig rothadt, mint maga a polgári „rend”, amit védelmez. Nem számítana, ha ezekből a filmekből most, harmincöt-negyven év után az akkori rádió- és televízióújság föllapozása nélkül egyet sem tudnék pontosan megnevezni, mert a történelmi emlékezet kialakulásában ezeknek a félhomályos, pontatlan, esetleg torz emlékeknek, benyomásoknak is szerepük van. S minthogy e műveket annak idején tömegfogyasztásra szánták, a hatvanas években születettek között talán nem is lehet olyan kicsi azoknak a száma, akiknek emlékezetében úgy dereng föl a rendőrfőkapitány-helyettes, mint a „Horthy-korszak”-beli hivatalos terror szimbóluma. Az sem véletlen, hogy Kovács Tamás előszavát olvasva éppen Ságvári neve idéződött föl bennem; úgy rémlett, hogy a róla készült *Harminckét nevem volt* című filmben Sombor-Schweinitzer is szerepelt, s éppen úgy, ahogyan föntebb jellemeztem. Ezt ellenőrzendő most szerencsére elolvastam az '56 utáni megtorlásban fontos szerepet játszó BM-es tiszt és ügynevezett történész, Hollós Ervin azonos című, a film alapanyagául is szolgáló (s egyszer már gyerekkoromban is átlapozott) könyvét. „Nagy élmény volt: ez a fércelmény az egyik legszemléletesebb példája annak, milyen együgyű eszközökkel, apró beszúrásokkal lehetett „hitelessé” torzítani az akkoriban helyesnek tartott történelem-„víziót” a még nem elég szemfüles ifjúsággal, még inkább a gyerekekkel, az „úttörőmozgalom” tagjaival. Hollós szinte mellékesen odavetett mondatokkal injekciózta bele olva-

¹ *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyettes feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943*, bev. Jegyz. Kovács Tamás, Gondolat, Budapest 2009 (Pártok és politika). E könyv megjelenése adta e kis dolgozat apropóját, amely azért nem lett egyszerű recenzió, mert szerzőjéről más, a kiadvánnyal közvetlen kapcsolatba nem hozható mondandóm is van.

² *Uo.*, 8. (Kovács itt Horthy és Kállay Miklós emlékiratait hozza föl példának.)

³ Első kiadása HOLLÓS ERVIN: *Harminckét nevem volt. Dokumentumregény*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1971.

sóiba, hogy 1942 és 1944 között minden német- vagy náciellenes függetlenségi megnyilvánulás mögött a titokzatos, több szervezetre és pártra is nagy hatást gyakorló illegális kommunista párt állt. Ennek, igaz, kevés tagja volt, de kizárólag azért, mert a konspirációs szabályok pontosabb és szigorúbb alkalmazása végett nem engedte be soraiba az odakívánczó tömegeket – viszont így is sikerült minden fontos ügyet kézben tartania. Egyrészt tehát – a könyv „sugallata” szerint – a KMP-n kívül Magyarországon nem volt lényeges, önálló cselekvésre képes náciellenes erő. Másrészt Hollós azt a látszatot teremti meg, mintha 1942-ben és 1944 nyarán ugyanannak a rendszernek a rendőrsége és csendőrsége kutatót volna a kommunisták után. A könyv első részében még Sombor-Schweinitzer kergettetti Ságvárit és barátait, a végén már a csillaghegyi csendőrnymozók. Jelentéktelenebb kérdésekkel, mint például azzal, hogy a rendőrfőtanácsos a Kállay-kormány békepolitikáját segítette a munkájával, Ságvárit pedig a Sztójay-kabinet idején lötték le, amely kormány működése alatt a tavaly megjelent könyv szerzője egy német koncentrációs tábor foglya volt, Hollós Ervin nem foglalkozik. Azzal sem, hogy közben a németek megszállták Magyarországot, kormányát szétkergették, számos törvényhozóját, vezető ellenzéki politikusait, belügyminiszterét, utóbb aztán posztjától megfosztott miniszterelnökét is elhurcolták. Természetesen nem állítom azt, hogy ez volt a legárnyaltabb kép, amit a korabeli szakirodalom – a *Harminckét nevem volt* egyébként, mint a hivatkozásból látható volt, „dokumentumregény”-ként, első, 1971-es kiadása nem kevesebb mint 13 500 példányban jelent meg – a vizsgált korról fölmutatott. Azt viszont igen, hogy a történelem iránt különösebben nem érdeklődők közül sokan körülbelül ilyen ismeretekkel hagyták maguk mögött első évtizedeiket. S úgy látom, sokan még ma is – vagy ma már megint – itt tartanak.

A nyilas illetve az újnáci irodalom iránt érdeklődőknek – ideértve annak kedvelőit is – még frissebb emlékeik lehetnek a „célszemély”-ről. Fiala Ferenc és Marschalkó Lajos, a két hungarista sajtómunkás a rendszerváltás után itthon is kiadott és Kovács Tamás által is hivatkozott könyvének⁴ ő az egyik negatív hőse, aki a II. világháború után amerikai szolgálatba áll, kihallgatja a magyar politikai foglyokat, következőképpen „Hitvány működése örök szégyenfoltja marad a magyar rendőrségnek”.⁵ A nyilas interpretáció talán még szemérmetlenebb, mint a kommunista. Az imént emlegetett könyv még azt is állítja – forráshivatkozások mellőzésével –, hogy „a politikai osztály főnöke”-nek budapesti fénykorában volt egy prostituált barátnője, aki egy ízben rálőtt az utcán, s ő „gyáván elfutott” a helyszínről. Ezután még az is terjesztik a szerzők a főrendőrrel – s főleg ez lehetett a bajuk vele –, hogy még Budapesten, aktív korában „hamis jelentéseivel” aláásta a kormányzó és „a jobboldal különböző pártjai” közötti kapcsolatot – Fiala és Marschalkó jobboldalon a szélsőjobboldalt, a nyilas és a magyar náci csoportosulásokat értik –, amikor pedig már az amerikaiakat szolgálta, „megerősakolta egy rendőrtanácsos bajtársának feleségét, míg a férjet, mint háborús bűnöst hazaszolgáltatta a kommunista akasztófá-

⁴ FIALA Ferenc – MARSCHALKÓ Lajos: *Vádló bitófák. A magyar nemzet igazi sírásói*, reprint, Gede Testvérek Bt., Budapest, 1999. (A könyv az interneten is olvasható.)

⁵ *Uo.*, 289.

nak”.⁶ Ő és egykor szintén a budapesti rendőrségnél szolgáló kollégái a hivatkozott könyv szerint fejedelmi szerepet töltek be, a szerzők még az összeget is föltüntetik, amelyet a kommunistáknak kiszolgáltattott nemzeti hősként – ezen például Szálasi és környezete értendő – koponyáért kaptak a jenkitől. Ez Szélesi Jenő – a *Vádló bitófák*ban Szélessy – nevénél külön, tételesen is szerepel. Szélesi a könyvében – amelyre visszatérek még – kategorikusan visszautasította a rágalmakat; azt nem tagadta, hogy e csoport segített azonosítani a nyilas vezetőket, akiket persze még otthonról utáltak.

Egyszóval a kommunisták is, a magukat antibolsevista demokratáknak beállító hungaristák is gyűlölték Dr. Sombor-Schweinitzer Józsefet, ami legalábbis közvetett garancia szakmai becsülete és személyes értékei mellett. Sombor – mert tudomásom szerint a háborús években nem kettős, hanem csak magyar(osított) nevét használta, így említi őt például említett munkatársa és Chorin Ferenc is, ezért a továbbiakban így fogom nevezni – a munkaköre betöltéséhez, feladatai ellátásához szükséges eszmei és erkölcsi alapokat nem Prónaytól és Héjjas Ivántól sajátította el, hanem például Concha Győzötől, akire a húszas évek elején megjelent és sok helyütt ma is páratlanul élvezetes könyvében⁷ hivatkozik is. Közvetlenül Concha *A rendőrség természete és állása a szabad államban* című könyvére utal, arra, hogy „a közrendet az állam és társadalom rendje alkotja, az a rend, mely az emberi erőknek, javaknak, tevékenységnek belső összefüggéséből keletkezik, a rendőrség pedig a belső folyamatnak csak időleges, külső támogatója örökdő szolgálatával, hozzávetőleges, hamaros eszközeivel, s mint a jó orvos, csak óvhatja, támogathatja, időleg helyettesítheti az organizmus működését, de azt meg nem teremtheti”.⁸ Ebből is látszik talán, hogy hiteles az a portré, amit Kovács Tamás és korábban Konok Péter⁹ is felvázolt róla. Sombor az evolúció híve volt, feladatának az állami és társadalmi rend védelmét tekintette; ezt a rendet szerinte az ő magyarországi hivatalban léte idején minden erőszakos társadalmi mozgás felborulással fenyegette (érzékelté tehát – természetesen – a helyzet labilis voltát). Szakmai körökben találkozhatunk azzal a vélekedéssel, hogy kissé alkalmazkodva a társadalom jobbra tolódásához, a nyilasokkal kesztyűs(ebb) kézzel bánt, inkább a kommunistákat verette. Ez valószínűleg túlzás. A Kovács Tamás által írt portrévázlatból is kiderül, hogy Sombor figyelmét korábban valóban a szélsőbaloldali szervezkedések kötötték le, ami fakadhatott például a totális diktatúra kommunista változatával való, 1919-es találkozásból – de a harmincas években már a szélsőjobb oldali totalitarizmust látta a fő veszélynek; hamar fölismerte, hogy tömegeket az adott politikai körülmények között csak a szélsőjobb tudja az állam ellen mozgósítani. S azt is, hogy ezeket a tömegeket a Harmadik Birodalom adott esetben eszközként használja majd föl a magyar függetlenség ellen. Említett, 1923-as könyve és 1937-es elő-

⁶ *Uo.*, 27–28.

⁷ Dr. SCHWEINITZER József: *A bűnügyi nyomozás a gyakorlatban*, előjáró beszéddel ellátta dr. Dorning Henrik budapesti főkapitány-helyettes, a Magyar Kir. Államrendőrség országos szaktanulmányi felügyelője, szerzői kiadás, Budapest, 1923.

⁸ *Uo.*, [116].

⁹ Ő adta közre, látta el előszóval és jegyzetekkel az alábbi dokumentumot: *Dr. Sombor-Schweinitzer József 1937-es előadása a radikális baloldali mozgalmakról*, *Múltunk* 2003/2., 199–230.

adásszövege – az utóbbiból szerintem arra lehetett következtetni, hogy az elemzett szélsőbaloldali mozgalmak nemigen fenyegetik a stabilitást – már eddig is elég fogódzót adhattak ahhoz, hogy megállapíthassuk, képes volt kikapcsolni esetleges rokon- és ellen-szenveit, amikor a társadalomra veszélyes erőket igyekezett föltérképezni. Most Kovács Tamás tanulmánya végképp tisztázza: Sombor olyan rendet tartott ideálisnak, amely garantálja az állampolgárok személyi és vagyonbiztonságát; ragaszkodik a parlamentarizmushoz, az alkotmányossághoz és a törvényhez, és hivatalból minden olyan csoport működésének ellenőrzését fontosnak tartja, amelyek alkalmasak vagy készek a hatalom fegyverrel történő megragadására. (Érdekes, hogy a szélsőségeket, illetve a bűnelkövetőket érzelemmentesen ítélte meg; egyetlen típust leszámítva: 1923-as könyve utolsó fejezetében sistereg a síberek elleni indulat; őket akkor a társadalomra, a közérdekre megkülönböztetetten veszélyeseknek tekintette.) A szélsőjobboldali mozgalmak több mint tízesztendő történetét összefoglaló följegyzést nem a lehetséges politikai fordulathoz való alkalmazkodási készség íratta meg vele. Közvetlenül Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter embere, az angol vonal s 1943–1944-ben a kiugrási politika híve volt. A most a levéltári eredeti – sajnos némileg csonka – kézirat alapján kiadott szöveget a külügyminisztériumnak a béke-előkészítéssel foglalkozó csoportja, politikai osztálya, közvetlenül Szegedy-Maszák Aladár kérésére készítette el, egyikeként azoknak a háttéranyagoknak, amelyekből a külügyeseknek a magyar pozíciók védelmének koncepcióját kellett kialakítaniuk.¹⁰ Barcza György egyenesen azt állítja, hogy Sombor a „hazafias ellenzék” azon elitjéhez tartozott, amelynek tagjai – például Bethlen István, Rassay Károly, Apponyi György, Sigray Antal, Baranyai Lipót – azt vallották, hogy inkább vállalni kell a németekkel való nyílt szembefordulást, mint utóbb osztozni velük a sorsban, amely rájuk vár.¹¹

Azt, hogy milyen módszereket kell illetve ajánlatos alkalmazni az egyes bűnözőtípusokkal szemben, Sombor már az idézett 1923-as könyvében kifejtette. Itt szólt az „inquisitorius vizsgálat” „borzalmait”-ról;¹² a bűnüldözés középkori, főképp az erőszakra épülő eszközeit szigorúan bírálta, s állította, hogy azok alkalmazása akadályozta a kriminalisztika tudománnyá fejlődését. Meggyőződése: „Minden erőszak e téren a járatlanság, a gyöngeség jele, az erőé a nyugalom.”¹³ Hogy emberei mégis alkalmaztak erőszakot, nyilvánvaló (bár sejtethetően ez elődje, Hetényi Imre idejében is „legális” volt, azaz nem ő vezette be). A verések azonban aligha tartoztak a hatáskörébe vagy akár az érdeklődési körébe; a besúgók alkalmazását viszont – a nemzetközi szakirodalommal összhangban – az eredményes bűnüldözés egyik alapfeltételének tekintette. Ahogy a bűnözők száma gyarapodott s eszközeik is részben finomultak, részben brutálisakká váltak, nyilvánvaló lett –

¹⁰ SZEGEDY-MASZÁK Aladár: *Az ember ősszel visszánéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*, II., vál., s. a. r., jegyz. Csorba László, utószó SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Európa–História, Budapest, 1996, 148 (Extra Hungariam).

¹¹ BARCZA György: *Diplomataemlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból*, II., szerk. Antal László, jegyz., utószó Bán D. András, bibliográfiai utószó John Lukacs, az angol nyelvű dokumentumokat ford. Földes Gábor, Európa–História, Budapest 1994, 83 (Extra Hungariam).

¹² SCHWEINITZER: *I. m.*, 19.

¹³ *Uo.*, 80.

írja könyvében –, hogy az államhatalom nem tudja más eszközökkel megvédeni a „jó polgár”-t, mint azokkal, amelyeket a bűnözők is használnak. „Hiszen az állami és társadalmi rend ellenségeinek hasonló eszközökkel való leküzdése éppannyira jogosult, mint a nyílt harc, hacsak a béke megóvására és fenntartására vezet az.”¹⁴ Nagy fontosságot tulajdonított Sombor a „megfigyelő működés”-nek s a „megelőző ténykedés”-nek; tárgymutatójában ilyen finom tétel is található: „Közös zárkában besúgó”.¹⁵ Ezeket működtette aztán a pártokban, mozgalmakban, szervezetekben, még hozzá nemcsak a szélsőségesekben, hanem például a legitimisták között is, sőt gyaníthatóan a mindenkori kormánypárt különböző irányzataiból is kaphatott információkat. Fő elve volt tehát a preventív védelem. Az ideális rendőrtisztviselő nélkülözhetetlen személyi tulajdonságai közé sorolta („a megfelelő tudományos képzettségen kívül”¹⁶) a józanságot, a megbízhatóságot, a titoktartást, a gyakorlati életben való jártasságot, a hivatali hatalom korlátainak ismeretét, a közönséggel való érintkezés során tanúsított udvariasságot, az előzékenységet. „Ha arra fog gondolni, hogy nem a közönség van a rendőrségért, hanem a rendőrség az idealizált közönségért, akkor ezt elérni nem lesz nehéz. E felfogása mellett nem is igen fordulhat elő vele az, hogy hivatali hatalmával visszaéljen.”¹⁷ További feltételek: tudjon önállóan gondolkodni, legyen benne felelősségérzet, munkakedv, tudja jól kifejezni magát, ismerje a logika törvényeit, legyen nyugodt és meggondolt, bírja a fáradalmakat és így tovább. Ezt a könyvet Sombor még kispesti kerületi kapitányként jelentette meg; a bűnesetek közül kevés teret szentelve a politikaiaknak. De van benne egy fejezet a tömegről s a tömeglélektani kérdésekről, arról, hogy a tömegben az individuális jellegzetességek eltompulnak, s ebből olyan „együttes cselekvés”-ek következnek, melyekből „célszerűségi indok nélkül” a „legértelmetlenebb kegyetlenségek, rombolások” származhatnak.¹⁸ Nem vitás, hogy 1943–1944-ben is ezt akarta megakadályozni.

Ezt igazolja Kovács Tamás bevezető tanulmánya is. A forrással kapcsolatos tények ismertetésén túl jellemzi annak a szerzőjét, életrajzi vázlatát is megírja, benne a német lágerből való kiszabadulása utáni éveket is. Sombor embereivel együtt valóban segített az amerikaiaknak a magyar háborús bűnösök azonosításában, ő maga az erre rendeltetett szerv, az Office of Strategic Services, illetve az utódszerv, a Counter Intelligence Corps alkalmazottja lett. 1948 nyarán, a módosult politikai helyzetben aztán „leépítették”, sorsa – feltételezhetően volt ellenfelei propagandafogásai következtében (is) – nehezebbé vált. Csak valamikor az évtizedfordulón tudott feleségével (akit, mint még szölok róla, a németek ’44-ben szintén deportáltak) átköltözni Amerikába – korábban nem engedték be oda –, ahol 1953 végén halt meg tüdőrákban. A bevezető tanulmány egyik egysége *A politikai hírszerzés struktúrái* címet viseli, ez 1919–1920-tól tekinti át a rendszert, egy másikban a sajtó alá rendező az információszerzésnek a korszakban, illetve a rendőrfőkapitány-helyettes által alkalmazott módszereit ismerteti.

¹⁴ *Uo.*, 26.

¹⁵ *Uo.*, 161.

¹⁶ *Uo.*, 24.

¹⁷ *Uo.*

¹⁸ *Uo.*, 95.

A „Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának bűnügyi osztályának főkapitány-helyettese”,¹⁹ egyik fő feladata volt tehát, hogy információkat szerezzen arról, mely politikai csoportok akarják megdönteni a (mégiscsak) alkotmányos rendet, ezért aztán minden törvényesen működő és betiltott pártba beépítette a besúgókat. Ez a két háború közötti Magyarország rendőrállam-jellegére utalhat – de melyik klasszikus demokrácia nem szánja el magát erre hasonló helyzetekben? A döntő mégiscsak az, hogy a rendőri jelenlét nyílt és fenyegető-e, vagy finomabb módszereket követ, hogyan kezelik az információkat, s főképpen az, hogy az adatgyűjtésnek és a megfigyelésnek van-e konkrét oka, létezik-e a közrend megdöntésének valós veszélye, s hogy az új, a „forradalmárok” által tervezett rend erőszakkal valósulna-e meg; egyszerűen: jó-e a köznek vagy sem. A parlamentarizmus, a törvényesség és a sajtószabadság bizonyos fontos jegyeit mégiscsak megőrző magyar állam rendjét *valóban* megdönteni szándékozó szervezett erők közül a német „forradalmat” mintának tekintő csoportok tudtak tehát tömegeket mozgósítani. Sombor ezekről a szerveződésekről (is) heti rendszerességgel kapott jelentéseket, Kovács Tamás szerint a most megjelentetett dokumentumot részben ezekből állította össze a sorsdöntőt megelőző történelmi pillanatban, amikor – a korabeli sajtó alapján is – úgy tűnt föl, kéznnyújtásnyira van a háború befejezése. A szöveg számvetés arról, miképpen befolyásolták a magyar belpolitikát a szélsőjobboldali képződmények, illetve hogy a közigazgatás mit próbált tenni hatástalanításuk érdekében.

Sombor tagoltan, olykor vázaltszerűen, az események sűrűsödésének arányában egyre részletezőbben, a kapcsolódó dokumentumokból is idézve, kronológiai rendben, 1937 januárjától havi bontásban ismerteti a szélsőjobboldali mozgalmak történetét – tehát belső logikájukat, programjukat nem, illetve csak érintőlegesen. Kovács Tamás figyelmeztet rá, hogy a háborús évekbeli tapasztalatok alapján, az akkori erőviszonyokból kiindulva a szerző-összeállító a különböző konfigurációkból azokat a (főként alkalmi) csoportosulásokat emeli ki, hogy aztán 1932-től 1943 elejéig kövesse történetüket, amelyek az idő múltával a Nyilaskeresztes Pártban, illetve Szálasi vezetése alatt összpontosultak. (A kezdő év az előszóíró szerint valószínűleg azért lett 1932, mert ekkor állt át egy képviselő a Sombor minősítése szerint nemzetiszocialista szerveződések egyikéhez – Meskó Zoltánról van szó –, tehát azoknak ekkor lett először képviselőjük a törvényhozáásban.) A különböző párttöredékek, körök ide-oda csapódtak, egyesültek, kiváltak, a vezető személyiségek hol ebben, hol abban az egymással vetélkedő, talán egymás megsemmisítésére is törő platformban, sőt más-más pártban tűntek föl, hogy aztán megszilárduljon az 1939-ben 31 képviselőjét a parlamentbe juttató nyilas párt. A följegyzés összeállítója például az említett Meskó, Széchenyi Lajos, Hubay Kálmán efféle szerepét, szerepváltozatait is leírja röviden, de tucat- vagy talán százszámra közli a kisebb párttisztviselők, agitátorok, vezetők neveit is, akiknek nagy többségét a sajtó alá rendezőnek sikerült azonosítania, kevés kivétellel életrajzi jegyzeteket is tudott közölni róluk (az eredetileg 125 kéziratoldalt kitevő dokumentumot több mint kétszázhetven jegyzet-

¹⁹ *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb*, 8.

tel látta el, ehhez jönnek még az előszó jegyzetei). A rendőrség, illetve az igazságszolgáltatás velük foglalkozó képviselői rendszerint diletánsoknak, fantasztáknak, őrülteknek, hataloméhes törtetőknak, tolvajoknak, gazembereknek minősítették e mozgalom (illetve mozgalmak) tagjait, s feltárták azokat a dokumentumaikat is, amelyek bizonyították, hogy az államrend erőszakos megdöntésére, totális diktatúra bevezetésére, az (ezeréves) alkotmány és a parlamentarizmus felszámolására, ezekkel együtt vagy ezeket megelőzően legveszélyesebbnek ítélt politikai ellenfeleik – Horthy, Keresztes-Fischer Ferenc, sőt ha jól értem, maga Sombor – likvidálására törekedtek. Még a mozgalom felívelő szakaszában is – amikor két és fél tucatnyian ültek közülük a parlamentben, tehát legalábbis formálisan elfogadták az alkotmányosságot – fegyveres demonstrációkat szerveztek; a tüntetéseken öltre mentek a rendőrökkel, terrorcselekményeket hajtottak végre, még gyilkosságokat is. A legismertebb, de nem az egyetlen eset volt a Dohány utcai zsinagógából kijövők elleni merénylet; kézigránátokat dobtak közéjük – igazolva ezzel az ügyészt, aki azt állította, hogy Szálasi pártja voltaképpen nem is politikai párt. A rendőrség, ha kellett, keményen fellépett ellenük. Szinte egymást érték a perek, amelyekben a mozgalmi vezetőket a bíróság elítélte, bár az ítéleteket nem mindig tudták végrehajtani. Nem csak azért, mert a delikvenszek közül sokan a Birodalomba menekültek. A nyilas képviselőket nemegyszer akkor is védte a mentelmi jog, amikor nyilvánvaló bűncselekményeket követtek el. Más esetekben a vádlottak éppen katonai szolgálatukat töltötték, így a polgári bíróság nem volt illetékes az ügyükben. A csak illegálisan – de úgy is alig-alig – létező kommunista párt ehhez képest vajmi kevés veszélyt jelentett, nem beszélve arról, hogy potenciális tagságának, illetve annak az osztálynak, amelyből tagságát meg akarta szervezni, jelentős része ekkoriban éppen Szálasi tekintette vezérének. A hivatalosság a kezdetektől tisztában volt azzal, hogy e forradalmi tömeg irányítói között nem egy 1919-es kommunista van, mint ahogy a tagságban is ott vannak a volt vörösök. Ahhoz, hogy a nyilas csoportokban mekkora volt az antikommunista elkötelezettség, lényeges adalék, hogy a német–szovjet szövetség idején (német orientációjuk következményeképpen) sajtójukban a szovjeteket méltatták, és jogosnak tartották Finnország megszállására vonatkozó igényüket.²⁰ Szintén náci mintára egyik lapjukban a román vasgárda radikálisan magyarelles vezetőjét, Zelea Codreanut dicsőítették. (Ezeket a példákat Sombor sorolja.) Olcsó fogás lenne egyszerűen a németek vagy kimondottan a nácik zsoldoscsapatának minősíteni s ezzel elintézni az egész szélsőjobboldali szerveződést, megfélemlítve arról, hogy a szélsőségek megerősödése nem pusztán abból ered, hogy egyszerre egész tömegek megőrnének, ahhoz komoly társadalmi feszültségek kellene. Az is biztos, hogy ugyanannak a forradalmi romantikának a köde lebegett az egész képződmény fölött, amit negyven évvel ezelőtt még hajlamosak voltunk a kommunistáknak tulajdonítani. Tény az is, és Sombor összeállítása ehhez is bőven ad támpontokat, hogy sokan éppen azért léptek ki a mozgalomból-pártból, illetve tagadták meg a nyilaskeresztes vezérkarral való együttműködést vagy fordultak szembe vele, mert látták,

²⁰ Erről lásd SIPOS Balázs: *Szovjetbarát és szovjetellenes nyilas propaganda 1939–1941*, Múltunk 1996/2., 107–132. (A Szerk.)

hogya a párt nyakán ott feszül a hitleri póráz. Sombor talán nem differenciál kellőképpen, de ezt följegyzései rendeltetésén kívül saját látószöge is magyarázza: számára az, amiről beszámolt, bűnügyek sorozata volt. A kezdetektől tudta azt is, hogy Szálasiék a rendszer megdöntésének szándékával a III. Birodalom érdekeit szolgálják; ez tehát nem utólagos propaganda és nem marxista kitaláció. A mozgalomnak Németország részéről történő közvetlen, komoly anyagi támogatását Sombornak, amint azt maga is beismeri, nem sikerült bizonyítania. A döntő azonban az, hogy a náci sajtó – ha igazi vazallusukat Hitlerék Imrédy Bélában keresték is, s csak az utolsó pillanatban szalagozták föl Szálasi „nemzetvezető”-vé – többször állást foglalt mellettük, legalábbis lebegtette, hogy a Birodalom nem fogja cserbenhagyni őket. Mint ahogy utóbb menedéket nyújtott és szervezkedési lehetőséget is biztosított közülük mindazoknak, akik odamenekültek. Berlin akkor sem határolódott el a magyar nemzetiszocialistáktól, amikor azok német jelvényekkel és Hitler nevével indultak a politikai küzdelembe. Lehetséges: Szálasi nem volt tisztában eszközvoltával. Miért pont ezt látta volna át?

Sombor a III. Birodalom és a magyarországi szélsőjobboldal között kapcsolatokra a kronológiában is rámutat, az azt követő rész alfejezetei pedig kimondottan ezeket vizsgálják, ideértve a nyilas vezetők gazdasági érdekeltségeit is. A magyar kormányok zsidópolitikáját is tárgyalja a rendőrfőkapitány-helyettes a pozitívumokra összpontosítva: a zsidók védelmében, pontosabban az őket érő retorziók korlátozása érdekében tett intézkedésekre. Továbbá azt, hogy a szociáldemokrácia „és a baloldal” mennyiben kapott szabad teret működéséhez a magyar királyi kormánytól. Tudjuk, hogy az akkori Európa államaihoz viszonyítva relatíve nagy szabadságot élvezhettek a „baloldaliak”, amelybe ekkor a szociáldemokrácián kívül a liberálisok, konzervatív liberálisok is beleértendők; Magyarországon a német megszállásig még a szociáldemokraták parlamenti képviselője is megmaradt, s – bár erről a könyvben nincs szó – mellettük a konzervatív vagy liberális törvényhozók nemcsak dolgozhattak a parlamentben, de olyan beszédeket is tarthattak, ha volt hozzá merszük, amilyeneket Európa többi államában aligha. Sombor fontos eredménynek tartja, hogy a zsidóság (nagy többségének) életbiztonságát sikerült megőrizni (amikor a szöveget írta, a hivatalos Magyarország képviselői azt remélték, hogy már minden eldőlt, elkerültük a fegyveres megszállást). Ha jól olvasom a feljegyzést, ő ezt néhány európai gondolkodású politikus által elért eredménynek tekintette. Azt állítja ugyanis, hogy a háborús években az országgyűlési képviselők 75%-a antiszemita volt, s a kormány(ok)nak ezeket is ellensúlyozniuk kellett. Magát a kormánytöbbséget tehát nemigen tartotta sokra. Az utolsó alfejezet a „horogkeresztes gazdasági térfoglalás”-sal foglalkozik. A Birodalom részéről a magyar érdekekbe való közvetlen beavatkozás talán nem is igényelte a magyar náci mozgalmak együttműködését, így ezek az oldalak viszonylag laza szálon kapcsolódnak a korábbiakhoz. (Ráadásul, amint azt maga a dokumentum összeállítója is említi: ennek a kérdésnek a kifejtésére vannak hivatott szervek.) Nem vitás azonban, hogy ez is kulcsmozzanat ebben a korszakban, már csak azért is, mert a náci érdekszférából való kitörési kísérletek kudarcában a Nyugat gazdasági kérdésekben Magyarország iránt tanúsított közönyének is fontos szerepe volt. Az utolsó alfejezetek írása közben egyébként a feljegyzés összeállítója némileg kiesni látszik

szerepéből. (Ez persze csak vélelem, hiszen nem tudjuk, *pontosan* mire kérték föl.) Itt ugyanis mintha már nem egy állami szerv, hanem az egész apparátus képviselőjében beszélne. Azt hiszem, mégis szubjektíve hitelesen tükrözi az álláspontját, meggyőződését, tevékenységét a kormányzat és közigazgatás emlegetett európai gondolkodású részének, amelybe – sorsa is ezt bizonyítja – maga is tartozott.

*

Mínt hogy erről van – csak éppen alig hivatkozott – irodalom, végül álljon itt az is, mi történt a rendőrfőkapitány-helyetessel, közvetlen munkatársaival és feleségével a német megszállás után. Kezdjük a hölgygel. Zsidó volt – amiért is, mint Kovács Tamás írja, a nyilas országgyűlési képviselők korábban azt követelték Keresztes-Fischertől, hogy váltsa le Sombort –, de nem ezért, hanem férje miatt hurcolták el, már tavasszal vagy a nyár elején. Kovács Tamás előszavából megtudhatjuk, hogy hazajutott, majd 1948-ban Magyarországról ki tudott menni férjéhez; egyébként kapcsolatuk nem volt rózsás. „Nusi néni”-ről eddig alighanem azok voltak az utolsó információink, amelyeket Kerényi Grácia emlékezéseiben találhattunk róla. Ravensbrückben találkoztak – ha jól értem az utalásokat, először 1944 decemberében –, Kerényi Grácia akkor tudta meg, milyen állomásokon át jutott oda az asszony: az Astoriából a főkapitányságra, onnan Lanzendorfba vitték – több forrás van arról, hogy egy időben volt itt az utóbb Mauthausenbe szállított magyar „prominens” politikusokkal –, aztán Ravensbrückbe. Majd átkerült egy gyárba, ahonnan viszont a náci szervezet működésének egyik rejtélyeként „hirtelen” szabadon bocsátási paranccsal visszahívták, a láger politikai osztályán alá is írástak vele az „elbocsátási iratot”, ám azóta is várta, hogy hazaküldjék. „Itt a blokkon jól éledegél, mint Strickerin [kötőnő]; Julika Lagerpolizei vigyáz rá, hogy el ne vigyék transzportba.”²¹ (Az emlegetett Julika, a „Lagerpolizei” angliai magyar volt, a németek által a II. világháborúban elfoglalt egyetlen angol területről, a Csatorna-szigetéről vitték koncentrációs táborba – Kerényi Grácia emlékezése fontos dokumentum abban a vonatkozásban is, hogy hányféle okból kerülhettek magyarok német lágerekbe azokban az években.)

A '44 márciusi 19. utáni letartóztatásokkal kapcsolatban több anekdota kering. Somborról például azt (is) lehetett olvasni, hogy éppen akkor fogták le, amikor a szigorúan titkos aktákat égette el hivatalában. Kovács Tamás levéltári forrásokra hivatkozva írja, hogy a németek nyolc munkatársával együtt előbb a bécsi gestapóra, onnan Mauthausenbe, majd Flossenburgba hurcolták. Az előszó Keresztes-Fischer Ferenc adatait tartalmazó lábjegyzete szerint a magyar belügyminisztert is Mauthausenben tartották fogva. Valójában azonban egyikük sem járt Mauthausenben. Szélesi Jenő részletesen s nyilván pontosabban írja le a március 19-én s azt követően velük történeteket. Nem tartóztatták le őket azonnal. A főkapitány-helyettes még 19-én hajnalban (miután

²¹ KERÉNYI Grácia: *Emlékezéseim német fogságom idejéből (1944. IV. 3. – 1945. IV. 30.) (Töredék)* = Uő.: *Utazások könyve*, Szépirodalmi, Budapest 1979, 103.

negyedóra elmúltával visszatért a miniszterelnökségről, ahová négy óra körül rendelték, s ahol eldőlt, hogy a magyar állam jelenlévő vezetői nem látnak esélyt az ország szuverenitásának fegyverrel való megvédésére) „a politikai osztály legbizalmasabb iratait – köztük a náci és a Volksbund elleni nyomozások adatait”²² tartalmazó páncélszekrényeiből kidobált dokumentumokat legmegbízhatóbb munkatársaival (köztük Szélesivel) a pincébe vitette és a kazánba dobatta. Hain Péter, aki meglátta a folyosón szorgoskodó embereket, rájuk szólt: „marhaság, amit csináltok, a németek ezt meg fogják tudni!”²³ Meg is tudták, még aznap reggel; nyilván magától Haintól, aki már régóta fizetett emberük volt, s nem sokkal később a köznyelvben „magyar Gestapo”-nak nevezett szerv vezetője lett. Kilenc órakor a németek megszállták az épületet. Március 21-én délben Pifrader tábornok (Szita Szabolcs szerint SS-Oberführer volt, ez ezredes és vezérőrnagy közötti rendfokozatot jelent),²⁴ a Gestapo budapesti vezetője összehívatta a politikai rendőrség tisztviselőit, közölte velük, hogy ezután a zsidótlanítás lesz a feladatuk, amelyhez a konkrét utasításokat ő fogja megadni, majd felolvastatta tizenhárom ember nevét – elsőként Somborét –, akiket rögtön az Astoria szállóba vittek külön megbeszélésre. Ott már az asztalra rakatták velük a pisztolyukat; innentől kezdve foglyok voltak. (Előző este a főkapitány-helyettes és Szélesi azt latolgatták, érdemes-e elbújniuk vidéken. Végül elálltak ettől a tervtől, mert tudták, hogy ez esetben családjukat vinnék el helyettük.) Másnap, 22-én este viszont csak hat személyt raktak közülük teherautóra – szállítás közben kísérőik, persze csak tréfából, azon tanakodtak, hol s milyen módszerrel történjék a kivégzés. Végül a Keleti pályaudvarra érkeztek meg, ott ültették vonatra őket. Állomásaik: a bécsi Gestapo – itt Sombort leválasztották a csoportról –, Oberlanzendorf, majd újra Bécs, a rendőrség fogdája, s ismét a Gestapo székhelye, a Metropol szálló. Ide április 5-én érkeztek vissza, s ott három, azóta kiszállított munkatársukkal találkoztak. Akkor ott volt már Keresztes-Fischer Ferenc és testvére, Keresztes-Fischer Lajos vezérezredes, Horthy volt hadsegéde is. Innen vitték át a magyar rendőröket, formális – ugyanis a németek mindent pontosan tudtak korábbi működésükről – kihallgatásuk után, június 26-án Flossenburg lágerébe. A két Keresztes-Fischert egy hét múlva szállították ugyanoda. Szélesi Flossenburgba szállított sorstársai közül többnek hiányosan említi a nevét és a beosztását, e hiányokat a német megszállást több könyvben földolgozó Szita Szabolcs már hivatkozott (egyébként Szélesi művét is forrásként használó) könyve alapján pótolom; amit ez utóbbiból veszek át, szögletes zárójelben szerepel. A főkapitány-helyettesen kívül az alábbiakról van tehát szó: dr. Borbáth Samu rendőrtanácsos [Borbáth Samu rendőr alezredes], dr. Hivessy Jenő detektív-főfelügyelő [Hivesi Jenő rendőr főfelügyelő], Bánhidi Ottó, dr. Czobor [Bánhidyi Ottó, Czobor István rendőrfelügyelők], Okos Sándor, dr. Dombi Antal detektívek [Okos Sándor, dr. Dombi Antal rendőrfelügyelők], Szabados Béla [Szabados Béla rendőrfelügyelő].²⁵ A nyolcadik személy Szélesi, a kilencedik Sombor. Flossenburgban Himmler utasítására csak a belső láger-

²² SZÉLESI Jenő: „Hitler döntött...” *Történelmi tények Szálasi naplójában*, szerzői kiadás, Newark (NJ.), 1959, 123.

²³ *Uo.*, 124.

²⁴ SZITA Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon. A terror és a rablás történetéből*, Korona, Budapest, 2002, 85.

²⁵ A pótlások: *Uo.*, 139.

ben dolgoztathatták őket, nehogy megszökhessenek – más források politikai foglyokra vonatkozó utalásaiból valószínűsíthetően az is az okok közé tartozott, hogy bármikor megérkezhetett a kivégzési parancs. A táplálkozási és munkakörülmények persze olyanok voltak, hogy külső erők nélkül is meghalhattak volna. Közvetlen életveszélyben viszont csak a háború végén érezték magukat. 1945 tavaszán tovább folytak, talán szaporodtak is a kivégzések; április 18-án (egyébként már civilbe öltöztetve őket) többek között három francia, egy orosz, egy cseh tábornokkal, egy lengyel katolikus pappal, olasz tisztviselőkkel együtt a tizenegy magyart is bezárták a „bunker”-nek nevezett fogdába, oda, ahol nem sokkal korábban Canaris tengernagyot és munkatársait felakasztották. Elbúcsúztak egymástól, és egész éjjel várták a kivégzésüket – folyton szóltak a fegyverek –, de az egész végül csak az evakuálást megelőző utolsó aktusnak bizonyult. Két héten át gyalogmenetben vitték őket Felső-Bajorország erdein-mezőin át, míg körülöttük már az amerikaiak vonultak az országutakon. Volt, akinek sikerült kereket oldania. Végül az egyik község, Heiligenkreuz polgármestere meggyőzte az örök parancsnokát, hogy adja át a foglyokat a helyi elöljáróságnak, amely majd gondoskodik szállásukról és táplálékukról, amíg az amerikaiak át nem veszik őket. A polgármester fellépése fenyegető lehetett, mert az örök végül a fegyvereiket is átadták – a parancsnok, az altiszt és egy SS-nő kivételével, akik aztán a községi kocsmában addig ittak, amíg össze nem szedték a bátorságukat, s a két férfi végül visszament az iskolába, ahol a foglyokat elszállásolták, „hogy végrehajtsák a kapott írásbeli parancsukat, amely szerint élve nem kerülhetünk az ellenség kezeibe”.²⁶ Ebben a népfelkelők, a Volkssturm tagjai akadályozták meg őket. Május 6-án érkezett meg Heiligenkreuzba az amerikai katonai rendőrség egyik egysége. Két nap múlva a csoportot Salzburgba, majd Augsburgba szállították. A szövetséges államok polgárai szabadok lettek, a magyarok, az olaszok s az egyetlen német a „gyűjtő- és kivizsgáló tábor”-ban maradtak. Volt még köztük egy horvát attasé, azt letartóztatták, mert állítólag a németeknek kémkedett a foglyok között.

Ezután állt a magyar rendőrök többsége átmenetileg a szövetségesek szolgálatába. Nem fejpénzért, ahogy a hungaristák állítják. Ők már itthon is tisztában voltak azzal, mi is a nyilaskeresztesek valódi szerepe.

²⁶ SZÉLESI: *I. m.*, 139.